

TAPIJTFABRIEKEN

EN

MATTENMAKERIJEN

IN

's-HERTOGENBOSCH

Inhoudsopgave.

Inleiding.

Hilversum en 's-Hertogenbosch.
Steden met een rijk textiel verleden.

De Bossche Tapijtindustrie in al zijn facetten.

- A. Tapijtfabrieken.
- B. Vestigingsplaatsen.
- C. Personeelsbezetting en de lonen.
- D. Werkomstandigheden.
- E. Sociale aspecten.

Een schematische beschrijving inzake de verwerking van wollen,
katoenen en koehaar vezels.

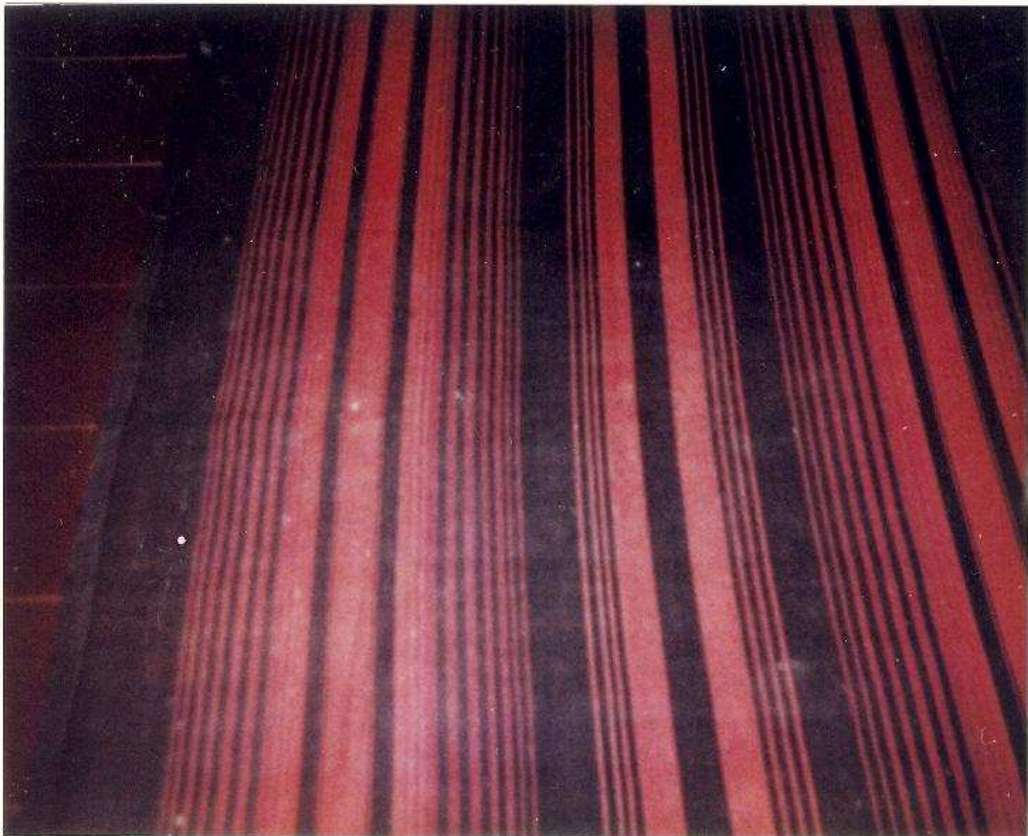
De tapijthandel in 's-Hertogenbosch.

Een verzameling van gegevens bijeengebracht uit dag- en vakbladen,
tijdschriften, jubileumuitgaven, etc.

Algemene gegevens inzake de tapijtenindustrie in 's-Hertogenbosch.

Geraadpleegde boeken en nadere contacten over het onderwerp.

Afbeelding van een koeharenkleed uit eind 19e eeuw
(In 1996 opnieuw geweven bij "Tapisserie en Damastweverij" te Tilburg)
Collectie van het Nederlands Openluchtmuseum

INLEIDING.

In de 6e klas van de lagere school, welke ik toen bezocht, werd bij proefwerk het systeem toegepast waarbij degenen die links in de bank zaten, andere vragen moesten beantwoorden. dan zij die rechts in de schoolbanken zaten

Dit om het “afkijken “ bij je buurman te voorkomen.

Bij een dergelijk proefwerk over aardrijkskunde trof ik de vraag;

Noem een aantal producten waardoor 's-Hertogenbosch bekend is.

Ik heb toen een hele rij opgesomd, met – zover ik mij nog kan herinneren – o.m de navolgende Bossche producten:

Sigaren van de Willem II en de Antonio Fabrieken.

Bossche Koek.

Capsules van de fabriek van Lewin.

Boeken van Malmberg.

Koffie en Thee van de Gruyter.

Lood van Rouppe van der Voort.

Passement van Hirdes en van der Veer.

Maar bovenaan het lijstje stond:

Producten van onze tapijfabrieken.

Een wijsheid waarvan ik zelf waarschijnlijk niet wist, waar ik hem vandaan had. Ook voor onze onderwijzer was het kennelijk een verrassing.

Vol belangstelling informeerde hij of “ Tapijfabrieken “ soms iets te maken had met het beroep, dat ik na het schooljaar zou gaan uitoefenen.

Toen ik hem vertelde, dat ik als woninginrichter ging werken in het bedrijf van mijn vader, vertrouwde hij mij toe:

Dat ik vast en zeker dan de rijke vruchten zou plukken van deze aloude Bossche textielnijverheid.

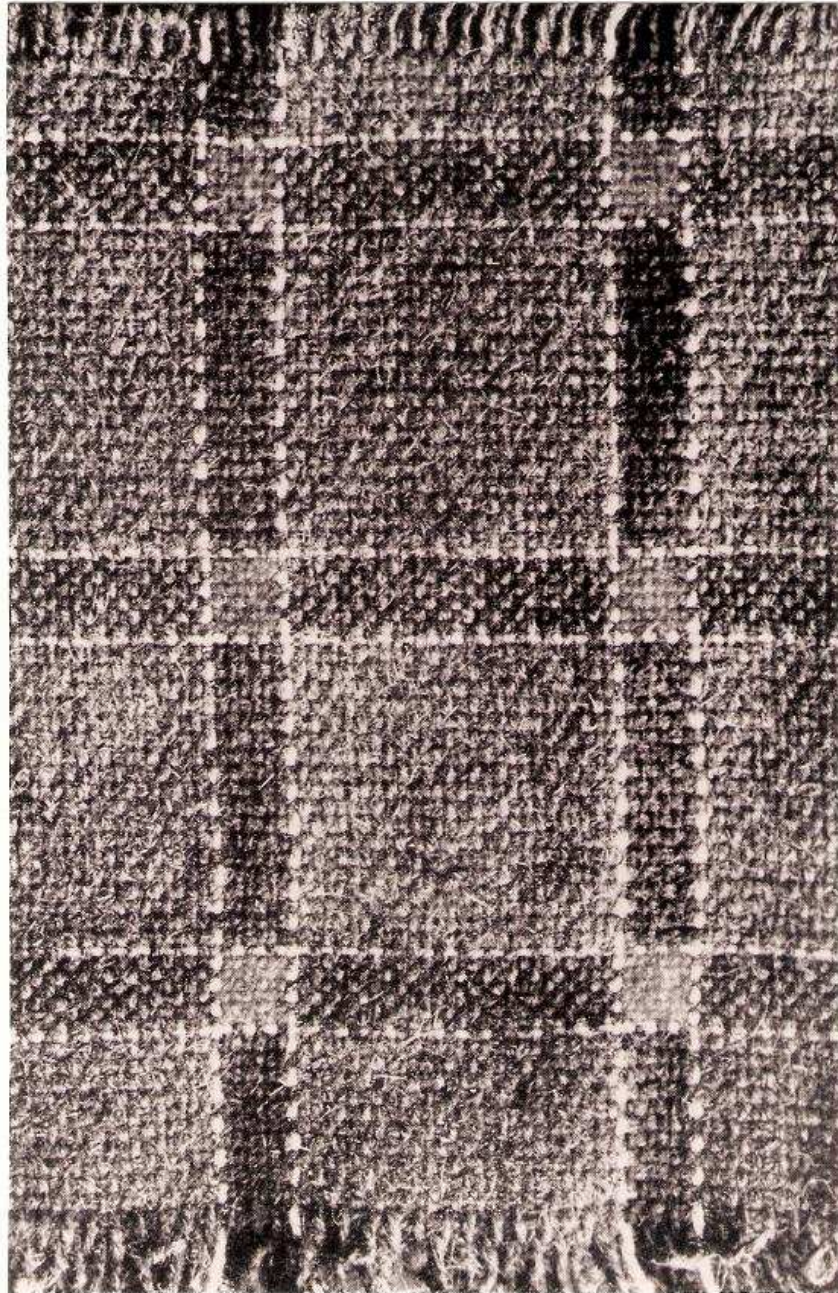
Het zal wel aan mij gelegen hebben, maar die rijke vruchten heb ik toch kennelijk over het hoofd gezien in al die jaren. Overigens wil ik ook niet beweren, dat ze allemaal zuur en uitgedroogd waren. Laten we het houden op een mix van beiden.

Nu ik dit onderwerp, inzake de Bossche tapijfabrieken, in het archief nader onderzoek omtrent de economische of industriële invloed op de ontwikkeling van het bedrijfsleven in onze stad ben ik tot een andere conclusie gekomen.

De door mij opgestelde lijst van bekende Bossche producten had ik beter kunnen eindigen met “ *Producten van onze tapijfabrieken* “ dan er mee te beginnen. Deze industrie heeft, naar mijn mening, in de loop der jaren binnen onze stad slechts een zeer bescheiden rol gespeeld bij de genoemde ontwikkeling.

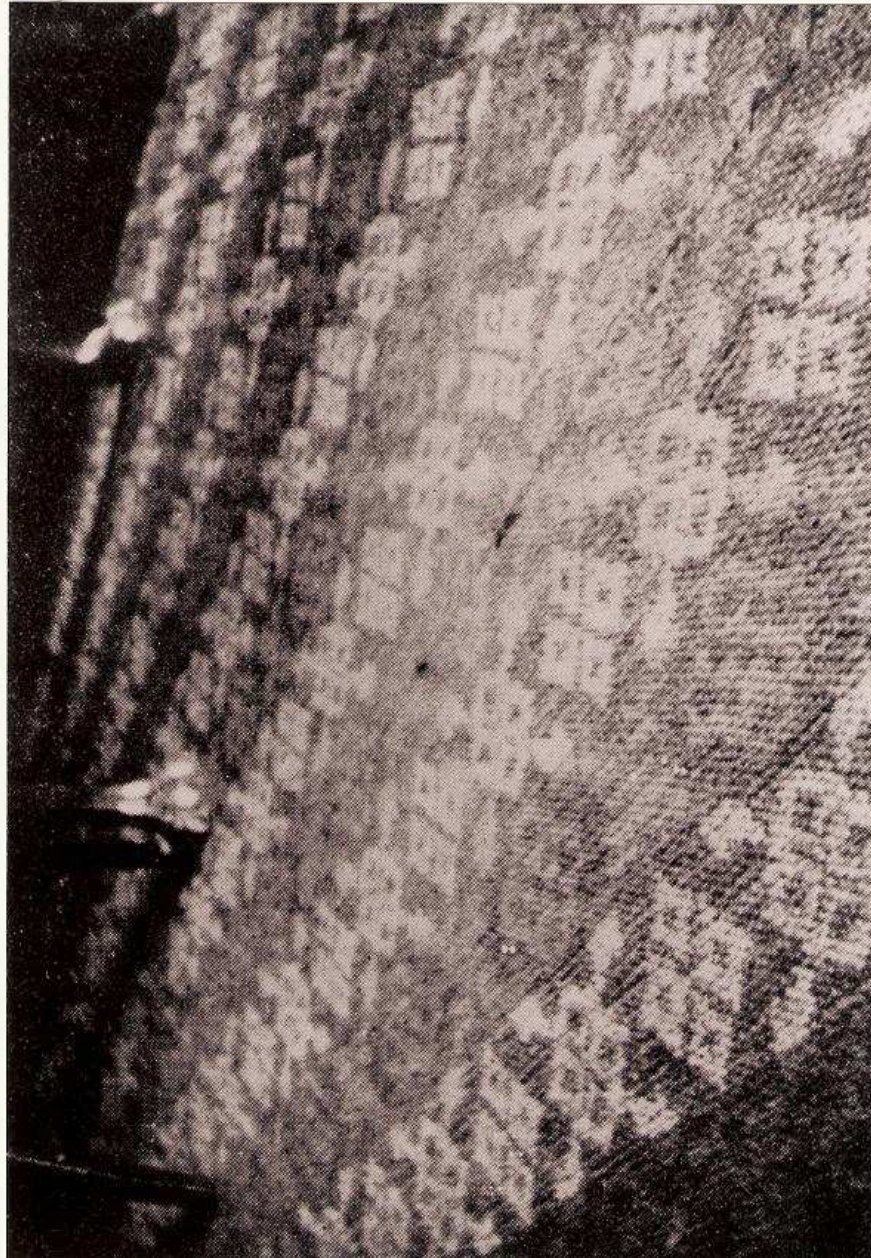
Henk Bruggeman.

Afbeelding van een koeharenkleed uit plm. 1780.
Oorspronkelijk afkomstig uit een huis gelegen aan de Heerengracht te Amsterdam.
Het betreffende kleed werd rond 1900 opnieuw geweven te Hilversum. Bijzonderheden: plat weefsel, kleur bruin met witte draden.

Afbeelding van een koeharenkleed uit de 18e eeuw.

Het is afkomstig uit het Proveniershuis te Hoorn. Op de foto, die rond 1900 gemaakt werd, is duidelijk te zien dat het kleed onder en rond het bureau zeer vaal is geworden.

Hilversum en 's-Hertogenbosch.

Twee steden met een rijk textiel verleden.

De steden Hilversum en 's-Hertogenbosch hebben inzake hun textielhistorie bepaalde raakvlakken, met name noemen we de wolnijverheid.

In een uitgave van: "Textielhistorische Bijdragen" (no. 21 - 1980) vonden we een artikel van E.E. van Mensch over de textielindustrie te Hilversum in het algemeen en de tapijtindustrie in het bijzonder.

In onderstaande bijdrage aan het onderzoek naar de Bossche Tapijtindustrie willen we dit als leidraad gebruiken. Temeer omdat de Hilversumse tapijtindustrie in het verleden een voortrekkersrol heeft gespeeld in de vaderlandse tapijtbranche.

Inzake de ontwikkelingen in en rond de textielindustrie te 's-Hertogenbosch zouden we willen verwijzen naar de onderstaande uitgave waarin dit onderwerp nader beschreven wordt.

800 Jaar den Bosch.

Bosschenaren en hun nijverheid. (No: 10)

Al in 1514 werd er wol gesponnen in Hilversum welke bestemd was voor de textielindustrie in Naarden.

In de 2^e helft van de 17^e eeuw werd het afzetgebied voor de gesponnen wol vergroot door het binnenhalen van aanzienlijke orders van weverijen uit Amsterdam en Leiden.

In deze genoemde periode ontstonden ook de eerste lakenweverijen in Hilversum.

Hun bloeitijd lag rond 1750 toen deze industrie beoefend werd op meer dan 100 getouwen.

Funest voor de stad en deze handel was de grote brand in 1766 welke deze plaats teisterde.

Mede daardoor verdween deze industrie toen grotendeels naar Tilburg.

Overigens moeten we er wel aan toevoegen, dat de in deze plaats geldende lagere lonen in de textielindustrie mede een rol hebben gespeeld bij de aftakeling van de Hilversumse

Lakenhandel

Na het verdwijnen van de Lakenindustrie hoopte men in Hilversum een nieuwe bron van nijverheid aan te boren door de opkomst van de katoen en wolweverijen.

Het succes was wisselend. Een tijdvak van bloei werd nogal eens gevolgd door een periode waarin de weverijen zich amper staande konden houden.

Om meer zekerheid te hebben was men op zoek naar nieuwe mogelijkheden in deze branche.

Men meende deze gevonden te hebben in de productie van tapijten en karpetten vervaardigd van koehaar.

Hoewel in 1752 door een fabriek te Hilversum een eerste proeve werd gedaan met de vervaardiging van deze koehaar producten en in de dag en vakbladen zelfs geschreven werd van een *Nationale uitvinding* bleef de verwachte grote productie toch uit.

Wellicht was het optimisme inzake dit nieuwe product tot teveel gebaseerd op het = enige ? = pluspunt van deze nieuwe textielvezel: *de prijs*.

Koehaar tapijten en karpetten behoorden tot de goedkoopste prijsklasse omdat het materiaal = *het koehaar* = zeer goedkoop ingekocht kon worden zowel in eigen land als in het buitenland.

Tegenover deze zeer lage inkoopprijs van de vezels stonden meerdere nadelen.

Zo was het product moeilijk te spinnen; de dan verkregen draad was niet erg sterk.

Koehaar gaf problemen bij het verven en men beperkte zich dan ook veelal tot de kleuren zwart of rood.

Om toch nog enige versiering aan te brengen werden de tapijten geweven met felgekleurde rode of gele wollen banden. Hoewel het aanzien van het tapijt hierdoor verbeterde was dit toch weer nadelig voor de prijs omdat wol in een hogere prijsklasse lag als koehaar.

Ook de beperkte mogelijkheden welke het weven met koehaar bood was waarschijnlijk mede de oorzaak, dat de productie maar moeilijk van de grond kwam.

Een ander probleem was, dat de katoen en wol nijverheid in Hilversum in deze periode een moeilijke tijd doormaakte door de concurrentie van de lage loongebieden zowel in ons eigen land (Twente - Brabant) als in het buitenland. (Engeland)

Men stelde alles in het werk om de tapijtweverijen voor Hilversum te behouden.

Een organisatie welke zich hiervoor sterk heeft gemaakt is de:

OECONOMISCHE TAK VAN DE MAATSCHAPPIJ DER WETENSCHAPPEN.

Deze stelde zich enerzijds ten doel het gebruik en de fabricage van inlandse goederen te bevorderen, anderzijds stimuleerde men het gebruik van nieuwe weeftechnieken door hiervoor prijzen en premies beschikbaar te stellen.

De namen van bekroonde technieken zijn nog lang blijven voortleven in de Nederlandse Tapijtindustrie.

We noemen er enkele:

Geweven Schots Tapijt.

Turksch tapijt.

Smyrnisch Carpet.

Jaspé tapijt.

Nieuw Brusselsch tapijt.

Men zocht het duidelijk in de richting van hoogwaardige kwaliteitsproducten en niet in de goedkope massa productie.

Opvallend is, dat in de genoemde technieken, weinig of geen koehaar verwerkt was.

Toen in 1783 bij de Oeconomische Tak een tapijtproef werd ingezonden, dat vervaardigd was van koehaar met een motief van roosterwerk kon de jury daar geen enkele waardering voor opbrengen.

Niettegenstaande de inbreng van staaltjes van zeer hoog vakmanschap, kostte het de Hilversumse tapijtfabrikanten dikwijls veel inspanning om hun hoofd boven water te houden. Naast tijden van grote bloei kende men in deze industrie ook tijden van grote malaise.

Waren er in 1882 nog 25 tapijtfabrieken in deze plaats; nog geen 100 jaar later waren er nog maar 4 fabrieken over. Inmiddels is dit getal weer verminderd.

Het zou te ver voeren op de vele oorzaken hiervan in te gaan; we zouden afdwalen van ons eigenlijk onderwerp: *DE BOSSCHE TAPIJTINDUSTRIE.*

Wel is het interessant nog wat gegevens te vermelden uit het jaar 1856 inzake de:

Hilversumsche Wollen en Koehaar Tapijtfabrieken.

Voor de productie van wollen tapijten waren werkzaam:

63 wevers en 19 fabrieksknechten.

Voor de productie van koehaartapijten:

205 wevers, 65 fabrieksknechten en 40 kinderen.

De omvang van de Bossche tapijtindustrie is in de loop der jaren veel bescheidener geweest.

DE BOSSCHE TAPIJTINDUSTRIE

IN AL ZIJN FACETTEN.

a. Tapijfabrieken.

We hebben, voor zover dat mogelijk was, de dagbladen op de archieven nageplozen op zoek naar gegevens inzake de tapijfabrieken. Evenzo met de jaarverslagen van de gemeente 's-Hertogenbosch en de stads resoluties van het College van Burgemeester en Wethouders. De oogst was mager.

Toch vreemd, want alle ingrediënten waren aanwezig voor de vestiging van Koehaar - Tapijfabrieken. Om ze op een rijtje te zetten:

In de omgeving van onze stad nam veeteelt een belangrijke plaats in.

's-Hertogenbosch was bekend om zijn grote veemarkten.

In deze regio, en dan met name de Langstraat, was er een grote concentratie van Leerlooierijen (In 1874 was meer dan de helft der Nederlandse Leerlooierijen in Brabant gevestigd.)

In deze fabrieken kwam bij de verwerking van koehuiden het haar vrij. nodig voor de productie van koehaar tapijten en karpetten.

Ook in de steden Breda en Tilburg was het aantal Koehaar – Tapijfabrieken van een bescheiden omvang. Wat het aantal werknemers betrof spande Breda duidelijk de kroon. (Jaar 1824)

In het “ Dagblad der Provincie Noord – Brabant “ van 23 december 1817 komen we eigenlijk de enigste advertentie tegen over tapijfabrieken in onze stad.

H. Roovers en Comp. meldt aan de geachte Lezers:

Dat hij sedert eenige tijd binnen de stad 's-Hertogenbosch opgericht hebbende een tapijten fabriek.

Er worden vervaardigd alle soorten haaren tapijten = karpetten = loopers van de minste tot de beste kwaliteiten en tegen matige prijzen.

Vooraf zij muntten uit de zodanige welke op de Schotse wijze en in dier voege zijn gewerkt dat dezelfde om het even op welke zijde kunnen worden gelegd en gebruikt.

Hoewel het er niet uitdrukkelijk bijstaat mogen we aannemen, dat er ook koehaartapijten, karpetten en lopers in deze fabriek vervaardigd werden. Wat er ook niet in staat is: waar deze fabriek gevestigd was. We hebben het uitgezocht. Deze fabriek was gevestigd in het *Huis van Arrest en Reclusie* in onze stad.

De genoemde firma Roovers wordt in latere jaren een regelmatige afnemer van de gesponnen garens uit de koehaar – spinnerij te Vught. Overigens ligt hij hiermede nogal eens overhoop, als het gaat om het gewicht en het aantal van de geleverde strengen.

Instellingen waar ook veel spinwerk werd verricht waren de gevangenissen. Het betrof dan veelal wel het spinnen van wol. De volksmond sprak van het: “ *Spinhuis* “ en wij hebben er hier in 's-Hertogenbosch de *Spinhuiswal* aan overgehouden.

De Directie van het gevangeniswezen kocht zelf het materiaal in, om, nadat het gesponnen was, dit te verkopen aan tapijtweverijen, etc. Het schijnt slechts bij uitzondering in eigen beheer verwerkt te zijn. We hebben niet kunnen achterhalen of de gevangenis in 's-Hertogenbosch zo'n uitzondering was of dat er uitsluitend koehaar producten werden geweven. Evenmin hebben we kunnen achterhalen op welke zakelijke conditiën *H. Roovers* vanaf 1817 deze fabriek daar gerund heeft.

In de “ 's-Hertogenbossche Stadscourant “ van 19 augustus 1818 lezen we dat:

Zijne Koninklijke Hoogheid het groote Gevangenhuis bezoekt alsmede de daarin opgerichte tapijtfabriek.

De genoemde tapijtfabriek is daar gebleven tot 1824.

Op 7 juli 1824 dient *H. Roovers en Comp.* een verzoek in bij het gemeentebestuur om zijn weverij en ververij te mogen verplaatsen naar de Vughterdijk.

Naar het waarom van deze verhuizing moeten we gissen. Veranderde inzichten omtrent het begrip “ *nuttige arbeid gevangen* “ ingenomen door onze Landsregering zouden een rol hebben kunnen spelen in deze.

In de stadsresoluties van Burgemeester en Wethouders hier ter stede komen we nog een aantal brieven tegen van ingezetenen bevattende verzoeken om een tapijtweverij en ververij te mogen oprichten of te verplaatsen.

In 1835 verzoekt *Volkert Dienus de Haan* een vergunning tot het oprichten van een: “ *Tapijtenfabriek en ververij in Huizinghe J. 122.* “

In 1844 is het de tapijtfabrikant *Johannes Verhoeven* welke toestemming vraagt om zijn bedrijf te verplaatsen van de Hinthamerstraat naar een gebouw en erve staande en gelegen in Wijk C. 223.

Aan de hand van de gemeentelijke jaarverslagen over het jaar 1848 van de stad 's-Hertogenbosch concluderen we, dat de tapijtfabriek van *H. Roovers* inmiddels is overgegaan in handen van *H. Vermeulen*.

De familie *Vermeulen* was geen onbekende in de wereld van de tapijtfabrikanten.

D vader: *Josephus* had zijn sporen verdiend bij: *H. Roovers en Comp.* te 's-Hertogenbosch. Dan was er nog *Jan Vermeulen* welke in 1830 werkzaam was als opzichter bij de koehaarspinnerij te Vught.

Hoewel de jaarlijkse verslagen van de stedelijke overheid ons enig inzicht geven omtrent het wel en wee van de plaatselijke tapijtfabrieken is het ons niet duidelijk aan welke normen men moest voldoen om hierin vernoemd te worden.

Mogelijk, dat het *Patentrecht* hierbij als leidraad werd gebruikt.

Dit was een soort belastingstelsel gebaseerd op aanslagen volgens grond en personele zaken. Een beslissing van de plaatselijke overheid werd nogal eens onderbouwd met “ *Mitsgaders het Patentrecht* “. In dit stelsel waren nogal wat uitzonderingen. Zo vielen weverijen met minder dan twee weefgetouwen niet onder dit belastingstelsel.

In de genoemde jaarlijkse verslagen vinden we in de jaren 1852 en 1857 een opgave van twee tapijtfabrieken.

Over de jaren 1858 en 1859 wordt melding gemaakt van èen tapijtfabriek.

Van 1860 tot en met 1862: èen tapijtfabriek en vier mattenmakerijen.

De jaren 1863 tot en met 1865 geven gèen vermeldingen.

In 1866 meldt het verslag, dat door de firma *G.J. Scheefhals* een tapijtfabriek werd opgericht welke aanvankelijk zeer goede economische resultaten opleverde.

Tussen 1867 en 1871 en verdere jaren vinden er geen opgaven meer plaats. De tapijten industrie is dan waarschijnlijk al grotendeels ter ziele. Mogelijk, dat er nog èen of twee kleinere fabrieken in werking zijn, welke door hun gering aantal weefgetouwen niet voor vermelding in aanmerking kwamen.

Mochten we de indruk krijgen = en niet geheel ten onrechte = dat de èen of twee tapijtfabrieken weinig hebben betekend voor de werkgelegenheid, dan moeten we er toch het volgende aan toevoegen. Om in een koehaar tapijtenfabriek èen wever met zijn getouw continu te laten werken, waren er 10 spinsters nodig om het garen aan te leveren.

In de boven genoemde fabrieken stonden er bij: *J. Verhoeven* een drietal weefgetouwen voor de koehaar producten en bij *H. Roovers en Comp.* een vijftal weefgetouwen waarvan het merendeel voor de koehaar productie was. We mogen dus aannemen, dat er zo'n 50 tot 60 spinsters in touw waren voor de aanvoer van het garen.

(uit: Staat van Fabrieken, Trafijken en Bedrijven welke op den 1^e January 1848 aanwezig waren in 's-Hertogenbosch.)

b vestigingsplaatsen.

Bij een aantal van twee tot drie tapijtfabrieken kan men moeilijk spreken van een concentratie van tapijtindustrie in een bepaalde wijk.

Toch constateren we, dat alle tapijtfabrieken in de loop der jaren gevestigd zijn geweest in de omgeving van de Kuipertjeswal - Vughterdijk.

Zowel de aanwezigheid van geschikte panden als de nabijheid van de rivier de Dieze zullen een rol hebben gespeeld.

In de loop van een kort tijdsbestek vestigden zich hier de navolgende bedrijven.

H. Roovers en Comp.

Deze verplaatste haar fabriek, welke voorheen gevestigd was in het *Huis van Reclusie en Tuchtiging* hier ter stede, in 1824 naar het Huis en Erve staande en gelegen op de Vughterdijk J. nr. 41 genaamd "*De drie Ossen*" alsmede in het daarnaast gelegen pakhuis J. nr. 40 genaamd: "*in den blauwen handschoen.*"

Volkert Dienus de Haan.

Hij vestigde zich in 1835 eveneens op de Vughterdijk J. nr. 122.

Johannes Verhoeven.

Hij opende in deze contreien ook een tapijtfabriek.

Alle tapijtfabrieken hebben èèn ding gemeen: hun vestiging in de verschillende panden leverde altijd problemen op met de buurtbewoners. Bij een nadere beschouwing hiervan niet zo verwonderlijk.

Het aanvragen van zo'n vergunning moest altijd geschieden via het College van Burgemeester en Wethouders. Zij waren, volgens het Koninklijk Besluit van 31 Januari 1824, gerechtigd hiertoe vergunning te verlenen mits aan een aantal voorwaarden waren voldaan.

Deze betroffen o.a.:

Bekendmaking van de aanvraag zowel in het plaatselijk dagblad als aan de pui van het stadhuis.

De goedkeuring hieromtrent van de Heer Opperbevelhebber der vesting. Het nemen van voldoende informatiën de Commodo et Incommodo en te committeren een commissie bestaande uit èèn der Wethouders, de Stads – Secretaris en de Stads – Architect.

De tegen de komst van deze tapijtfabrieken ingebrachte bezwaren waren veelal afkomstig van de aangrenzende brouwerijen, blekerijen, etc. De commissie erkende deze bezwaren, maar zij laat het streven van de plaatselijke overheid tot het oprichten van nieuwe fabrieken binnen de stad en het behouden van de bestaande fabrieken meestal prefereren boven deze bezwaren. Toch ziet zij zich somtijds verplicht de eerder verleende vergunningen aan te passen aan scherpere eisen.

Laten we eens kijken naar de aanvraag van tapijtfabriek *H. Roovers en Comp.*

Tegen het afgeven van een dergelijke vergunning protesteren: *Adrianus Franciscus Mulders en Jan van Maaren = beiden zijn de eigenaren van Brouwerijen = alsmede Gerardus Scheefhals welke bekend staat als de eigenaar van een Blekerij.*

Alle drie de genoemde personen wonen op de Vughterdijk.

Hun protest gold met name het laten lopen van het vuile water, afkomstig van de tapijt ververij, in de daarachter gelegen rivier de Dieze. Ook het spoelen van de geverfde fabrikaten in het genoemde water zou verboden moeten worden.

Roovers vond deze bezwaren onzin. Toen zijn fabriek nog gevestigd was in het *Huis van Reclusie en Tuchtiging* maakte hij toch ook gebruik van deze rivier. Hierover zijn in al die jaren nimmer klachten naar voren gekomen. Bovendien is het nooit bewezen, dat het hinderlijk zou zijn geweest voor de ingezetenen van de stad of schadelijk voor hun gezondheid.

In eerste instantie verleende de overheid de vergunning tot vestiging der tapijtfabriek toch.

De omwonenden bleven echter protesteren en de commissie verzocht daarop de beide apothekers uit onze stad de *Heeren v.d. Dries en v.d. Einden* een scheikundig onderzoek in te stellen naar de gevaren van het door verfstoffen vervuilde rivierwater voor de bevolking van onze stad.

De uitkomst van dit onderzoek was aanleiding om de eisen te verscherpen.

- a. *Er mogen geen geverfde garens worden gespoeld dan bij lopend water. Dus nimmer wanneer het zelve stil staat of buiten drift is.*
- b. *Alvorens een aanvang te nemen met het spoelen der garens moet men bij de brouwerijen informeren of men bezig is met het oppompen van water, danwel men dit in de loop van de dag van plan is. In beide gevallen zal men het spoelen moeten uitstellen totdat de brouwerijen gèèn water meer nodig hebben uit de Dieze.*

- c. *De aanwezige buizen, goten of riolen waardoor het vuile dikke aftreksel der verfstoffen loopt en welke uitmonden in de rivier de Dieze zullen dichtgemaakt moeten worden. Het beschreven aftreksel zal moeten worden opgevangen in een behoorlijke zink of versterfkuil.*

De Commissaris van Politie, die, aldus de slotzin, moet waken over de punctuele uitvoering van dit besluit, moest echter in het jaar 1828 rapporteren, dat Roovers aan deze besluiten nog steeds geen gevolg heeft gegeven.

Op een schrijven van het College daaromtrent antwoordt Roovers:

“ Ik ben het nog steeds van plan maar tot op heden ben ik er niet toe gekomen. “

Bij eenzelfde aanvraag als omschreven door Johannes Verhoeven wordt als extra bepaling nog toegevoegd:

Dat het gebouw waar de molen staat voor de zuivering van het koehaar nimmer geventileerd mag worden aan de zijde van de aangrenzende bewoners: L. B. DIERKENS; Sint Jorisstraat 22b in verband met de waardevermindering van zijn hof.

Bovendien moet de scheidsmuur waar de furnuizen staan voor de ververij van een extra steen worden voorzien. Deze moet aangebracht worden tot op de hoogte van de furnuizen; daarnaast moet er een schoorsteenpijp aanwezig zijn welke ruim een el boven het dak uitsteekt.

c. personeelsbezetting en de lonen.

Wanneer we een overzicht geven omtrent de werkzame personen in deze textielbranche moeten we een onderscheid maken tussen hen die werkzaam zijn in de fabrieken en hen die in de toeleveringsbedrijven voor deze branche werkzaam zijn.

We noemen in deze selectie eerst de personen in de fabrieken:

1841

- 17 mannen in de leeftijd van 25 tot 60 jaar
Hun dagloon bedroeg 105 cents
- 5 jongens in de leeftijd van 12 tot 17 jaar
Hun dagloon bedroeg 45 cents

1852

- 19 arbeiders
Geen verdere gegevens

1853 - 1857

- 16 arbeiders
Hun loon varieert van f. 4,50 tot f. 5,00 per week

1858

10 mannen

Hun loon varieert van f. 4,50 tot f. 5,00 per week

4 jongens

Deze loongegevens zijn niet bekend

1859

In dat jaar is er - volgens het gemeentelijk jaarverslag - nog èèn tapijtfabriek in bedrijf, waarin 8 mannen en 2 jongens werken.

Hun loon varieert van f. 3,75 tot f. 7,00 per week

Deze grotere variatie in de loonbetaling zou wel eens het gevolg kunnen zijn van de invoering van het stuk c/q productieloon in de verschillende bedrijfstakken in ons land

Maar zekerheid daaromtrent hebben we niet.

In het bovengenoemde jaar wordt voor het eerste melding gemaakt van de mattenfabricage in onze stad. Hierin zijn werkzaam:

6 vrouwen en 8 meisjes.

Hun loon varieert van f. 0,30 tot f. 0,40 per week

Tussen de jaren **1860 en 1871** blijven de aantallen van personen werkzaam in de Bossche tapijtindustrie vrij stabiel.

Tapijtfabrieken: gemiddelde personeelsbezetting 11 arbeiders.

Mattenmakerijen: gemiddelde personeelsbezetting 10 arbeidsters,.

Inzake de vermelde loongegevens nog het volgende.

In de geraadpleegde Gemeentelijke Verslagen wordt over deze (tapijt) periode regelmatig de navolgende opmerking geplaatst:

Dat de arbeiders in onze stad in ernstige mate de gevolgen ondervinden van de buitengewone duurte der levensmiddelen. Velen van hen ontvangen een aanvulling op hun loon van de instellingen van liefdadigheid.

Zo'n aanvulling was ook om een andere reden soms noodzakelijk. De hoogte van het loon werd in bepaalde gevallen mede bepaald door het aanbod van arbeidskrachten op dat moment in de betreffende branche.

Lichten we de verschillende werkzaamheden in de tapijtfabrieken eens door, dan merken we op, dat het de taak van de jongens en de laagst geschoolden was om het koehaar te reinigen en te kaarden. Sommige fabrikanten besteedden deze werkzaamheden ook uit b.v. aan de spinhuizen in de omliggende dorpen.

Ook het afwegen en het transport van het haar naar de spinsters of spinhuizen werd hun dikwijls toebedeeld.

Na het afleveren c/q ophalen van de gesponnen garens werden deze = soms in eigen beheer = getwijnd en geverfd.

Tot slot was het de beurt aan de wevers in deze fabrieken om op het getouw een tapijtproduct tot stand te brengen.

Ook voor wollen en katoenen producten was het arbeidsproces zodanig, dat een aantal handelingen in de fabriek plaats vonden en een ander deel, met name het spinnen en twijnen, veelal werden uitbesteed.

Van de genoemde garens: katoen; wol; koehaar was de laatste het moeilijkste te spinnen vanwege regelmatige draadbreek. Om dit euvel te verhelpen werd het koehaar wel vermengd met geitenhaar.

Ofschoon er uitzonderingen waren, gebeurde het spinnen van de garens toch als regel door vrouwen. De weinige tijd die zij over hadden, naast de zorg voor hun man en kinderen, besteedden zij aan dit werk.

Om èèn pond koehaar te spinnen waren zij ruim anderhalf uur in touw.

De verdiensten hiervoor waren bijzonder laag.

In 1850 leverde een gesponnen streng ongeveer 10 cents op. De streng moest dan wel een bepaald gewicht hebben.

Het was de fabrikant, die bepaalde, dat het verschil in gewicht tussen het uitgegeven koehaar en de ingeleverde strengen hooguit b.v. 12 % mocht bedragen. Werd er meer garen van gesponnen als afgesproken, dan moest dit toch voor de eerder overeengekomen prijs afgeleverd worden. Was het verlies groter als b.v. 12 % dan werd dit op het loon van de spinster ingehouden.

Ook slecht gesponnen garen was een motief om het loon van de spinsters te verminderen.

Vrouwen, die hun spingarens betrokken van de plaatselijke spinschuren b.v. Vught, kregen van het gemeentebestuur wel eens 1 of 2 cents extra per streng.

Ook in tuchthuizen (gevangenis) werd er gesponnen maar dan wel hoofdzakelijk wol.

De “ *Commissie tot beheer van de Gevangenis* “ kocht deze wol zelf in. Het werd dan later, nadat het gesponnen was, aan de weverijen verkocht.

Het twijnen gebeurde soms in de fabriek door de jongste werknemers.

De ondernemer kon hiervoor echter ook een beroep doen op thuiswerkers. Veelal waren dit personen, welke met hun beroep geen volledige dagtaak hadden.

Sommige koehaar - spinnerijen hadden ook de mogelijkheden om garens te twijnen.

Het twijnen leverde niet veel inkomsten op. In 1850 wordt er gesproken over 2 cents per streng. De grotere tapijtfabrieken lieten hun garens ook wel twijnen in de lage loongebieden van ons land.

d. werkomstandigheden.

We haalden ze al eerder aan de: Gemeentelijk Jaarverslagen.

De officiële naam luidde: *De Bossche Almanak*; een verslag over het wel en wee van onze Gemeente in het voorbije jaar.

In sommige van deze uitgaven wordt een enkel woord gewijd aan de toestand der tapijtfabrieken.

1854 tot en met 1857.

Toestand der fabrieken “ Gunstig “

1859

Toestand van de tapijtfabriek alsmede de mattenmakerijen: “ Matig. “

Beide aanduidingen betreffen de economische toestand inzake de tapijtfabrieken.

Het is een aanwijzing, dat deze nijverheid in onze stad rond 1860 een kwijnend bestaan leidde.

Voor een nadere toelichting omtrent de werkomstandigheden in de fabriek moeten we te rade gaan bij: *Dr. S. Sr. Coronel* ;die in 1862 deze situatie in Hilversum onderzocht heeft. Omdat de omstandigheden in de Bossche fabrieken = of de dorps-spin-schuren = zeker niet beter zijn geweest nemen we hier zijn bevindingen over.

Het werken in de koehaar fabrieken is door het vele stof dat vrij komt bij het reinigen der vezels en door de arbeiders wordt ingeademd als vies en ongezond aan te merken.

De werkruimten waarin de arbeiders hun werk moeten verrichten zijn stoffig. Doordat ze laag gebouwd zijn komt er te weinig frisse lucht en licht naar binnen

De tijdsduur, welke de textielarbeider in zo'n fabriek doorbracht was niet kinderachtig. Betreffende het jaar 1841 noteerden we de navolgende Bossche gegevens:

Aanvang en einde der werktijd:

's-Zomers 6,00 tot 21,00 uur. 's-Winters 8,00 tot 20,00 uur.

De " *schafttijd* " was bepaald op anderhalf uur.

We kunnen hieruit afleiden, dat de arbeidsduur in de tapijtfabrieken bedroeg:

's-Zomers 13 ½ uur. 's-Winters 10 ½ uur.

Wel is er een opmerkelijk verschil in de " *schaft* " tussen de Brabantse en Hilversumse textielfabrieken.

Was het hier als regel gebruikelijk een rusttijd van anderhalf uur in de middag, elders namen drie rusttijden van een half uur.

Over het hier genoemde jaar – 1841 – kwamen we een aanwijzing tegen, dat aan kinderen werkzaam in de (tapijt) industrie gelegenheid werd gegeven om naar de middagschool te gaan. Dit onderwijs was gratis en werd gegeven in de stadsarmenscholen van 1 tot 2 uur. Vanwege dit tijdstip hebben we de indruk, dat deze lessen voor een deel in de eigen tijd gevolgd werden en door de directie niet of slechts ten dele werden doorbetaald. Opmerkelijk is nog het citaat, dat we in èèn der geraadpleegde boeken tegenkwamen:

Aan katholieke jongeren werd ook nog catechisme onderricht gegeven.

Waar en op welk tijdstip is ons niet duidelijk geworden.

e. Sociale aspecten.

We mogen er niet aan voorbijgaan, dat een aantal handelingen uit het scala van werkzaamheden toegepast in de tapijtindustrie met meer of minder succes in de loop der jaren zijn aangewend bij de bestrijding der armoede.

Aan het einde van de 18^e eeuw en in de eerste helft van de 19^e eeuw werden daartoe herhaaldelijk pogingen ondernomen toen door het ontbreken van voldoende werkgelegenheid de armoede welke hieruit voortvloeide ook in onze stad een steeds nijpender en groter probleem werd.

In Brabant kunnen we de oorzaak hiervan toeschrijven aan het feit, dat de bronnen van handel en nijverheid, waaruit de bevolking tot nu toe haar inkomsten verkreeg, opraakten zonder dat men erin geslaagd was vervangende emplooi te vinden.

De plaatselijke armenfondsen, waarop de bevolking in het verleden altijd een beroep had kunnen doen, raakten in de problemen.

Enerzijds werd dit mede veroorzaakt door de stelregel van deze fondsen: “ *Helpen zonder onderscheids des persoons* “ wat in de praktijk ook betekende: geen nadere informatie inwinnen omtrent de oorzaak van het wegvallen van deze inkomsten.

Deze regel veroorzaakte ook een bepaalde aantrekkingskracht op behoeftige lieden uit de verre omgeving om zich naar onze stad te spoeden voor ondersteuning.

Anderzijds moeten we eveneens constateren, dat het aantal begunstigers welke door hun giften deze armen fondsen in stand hielden door de verslechterde tijden sterk verminderden.

In 1785 telde 's-Hertogenbosch een record aantal werklozen. Zowel de overheid als de particuliere organisaties in onze stad waren het er over eens, dat hiervoor een blijvende oplossing noodzakelijk was.

In het betreffende jaar werd er aan een plan gewerkt tot het geschikt maken van een gebouw in onze stad. Hierin zouden dan ondergebracht worden een tweetal werkvoorzieningen voor hen, die om welke reden dan ook een beroep deden op of ten laste kwamen van de bedeling. Dit plan bood de mogelijkheden aan de betreffende personen om in dit gebouw nuttige arbeid te verrichten.

De 1^e afdeling:

was het “ tugthuis “ Hierin werden personen te werk gesteld welke wegens wangedrag waren ingesloten. Zij ontvingen geen loon voor hun arbeid.

De 2^e afdeling:

was voor personen die een beroep deden op de bedeling, doch in staat werden geacht te werken. Zij konden zich hier vervoegen voor werk om aldus in hun onderhoud te voorzien. Weigerden zij dit, dan moesten zij de stad uit.

Tegelijk met dit plan deed men ook de suggestie om kinderen van ingezetenen welke door het armenfonds onderhouden werden op een werkschool een vak te laten leren. Met name spinnen en breien zouden hiervoor in aanmerking komen. Na enige tijd zou men dit onderwijs kunnen uitbreiden tot het geven van vakonderricht in het vervaardigen van tapijten en het weven van grove lakens.

Waarschijnlijk is het ontbreken van een geschikt gebouw de oorzaak geweest, dat deze plannen in rook zijn opgegaan.

In 1798 zijn het de ingezetenen van onze stad, de Heren *J. Palier; G. Sterk; e.a.* die een idee lanceren tot oprichting van een werkhuis.

Hierin zou gevestigd kunnen worden een tapijtweverij met een bezetting van 80 personen en een kousenweverij voor 150 personen.

Aan de daarvoor in aanmerking komende personen zou in dit werkhuis de gelegenheid worden geboden om door inbreng van arbeid hun loon geheel of gedeeltelijk te verdienen.

In het laatste geval zou dan een aanvulling uit het armenfonds mogelijk zijn.

Een bijkomstigheid, dat men door middel van dit werkhuis tevens trachtte te bereiken was, dat de ingezetenen van onze stad bevrijd werden van de overlast welke de vele bedelaars veroorzaakten.

Ook dit plan heeft de eindstreep niet gehaald

In 1807 ligt er op het Stadhuis een nieuw plan op tafel hetwelk samengesteld was door de heer *L. Gast*.

In vogelvlucht behelsde dit:

- a. *De opvang van werkschuwe lieden.*
- b. *Kinderen laten wennen aan arbeid via een werkinstituut.*
- c. *Leegloperij tegengaan door een verbod op bedelarij.*
- d. *Indien men zijn vak verstond, gereedschap beschikbaar stellen, zodat men door het aanvaarden van werk in zijn onderhoud kon voorzien.*
- e. *Ouders, welke de kinderen thuis niet in de steek konden laten, kwamen in aanmerking voor thuiswerk.*

Het zat niet mee, want ook dit plan is nooit van de grond gekomen.

In 1808 lanceert het Bossche Gemeentebestuur een voorstel inzake een nieuwe opzet van het Algemeen Armenbestuur.

Het is helaas hierbij gebleven.

Tijdens de inlijving bij Frankrijk (1810 – 1814) zijn er eveneens plannen geweest betreffende een verbeterde visie omtrent de armoede bestrijding in ons Gewest.

Wat in 's-Hertogenbosch maar niet van de grond wou komen, lukte o.m. in het naburige Dorp Vught wel.

Rond 1850 werd daar een Koehaar – Spinnerij opgericht. Deze was gebaseerd op vrijwel dezelfde principes als de plannen welke men hieromtrent in 's-Hertogenbosch beoogden.

- a. *Armenbesturen zouden hun uitgaven kunnen beperken, omdat de armlastigen door middel van hun arbeid in deze spinnerijen geheel of gedeeltelijk in hun onderhoud konden voorzien.*
- b. *Aan kinderen een nuttige bezigheid te verschaffen welke daarnaast ook zinvol was omdat zij leerden met werken in hun onderhoud te voorzien. Het was tevens een wapen tegen de straatloperij en stroperij.*

Deze spinnerij heeft bestaan tussen 1850 en 1880.

Een topjaar was 1857. Toen werd er door 20 mannen, 20 vrouwen en 50 kinderen een hoeveelheid van 10315 pond koehaar verwerkt tot 10468 strengen voor de tapijtindustrie.

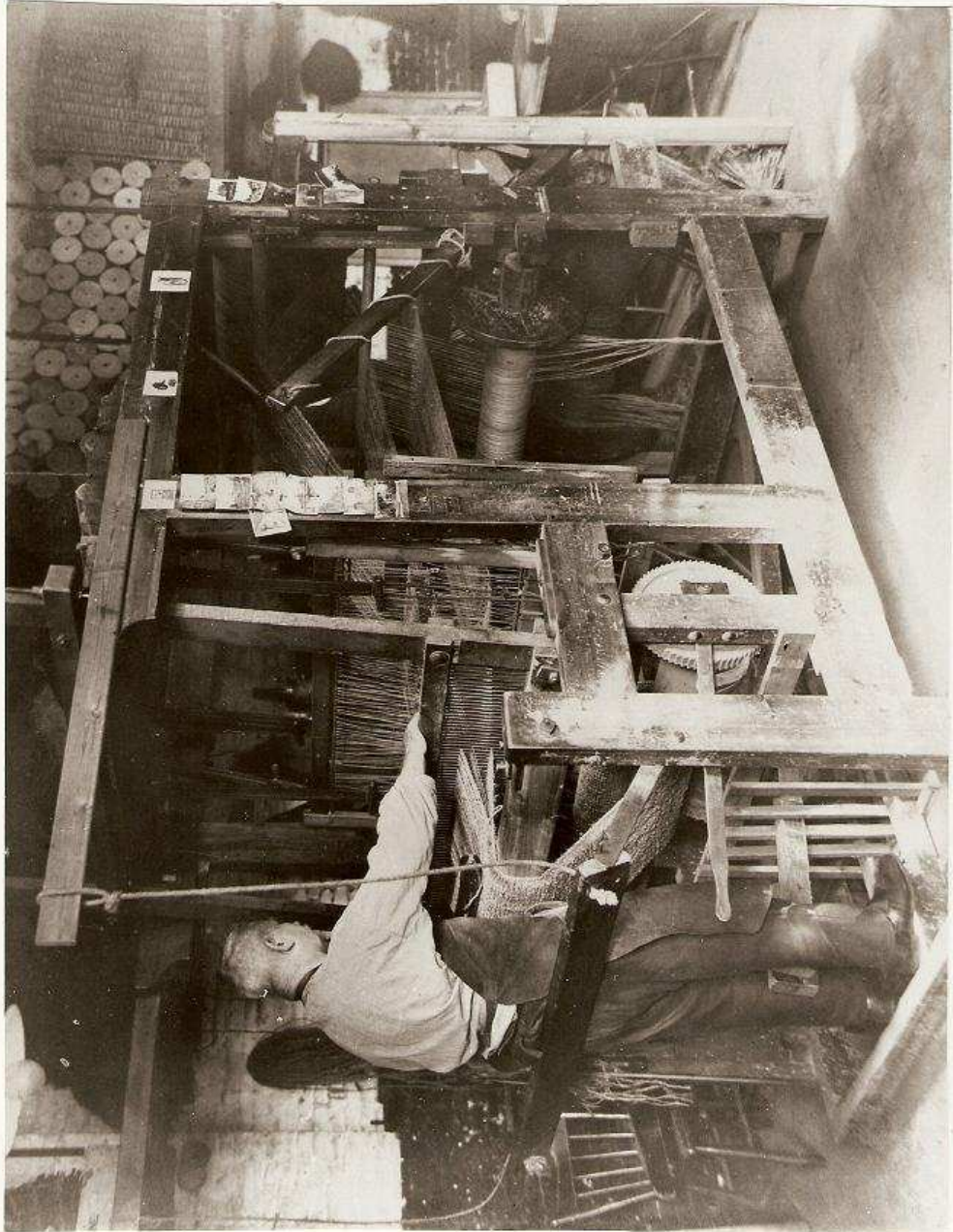
Onder de afnemers was de firma *H. Roovers en Comp.* te 's-Hertogenbosch.

Eèn van de oorzaken, dat de spinnerij werd opgeheven was gelegen in het feit, dat men door te werken in de industrie en landbouw mèt kon verdienen dan in een Koehaar - Spinnerij.

Ter toelichting:

Jaar 1866: een spinner 25 cent per dag; een arbeider in de fabrieksnijverheid 68,5 cent per dag.

1947: De werkplaats van Reinier van Arkel aan de Windmolenbergstraat te 's-Hertogenbosch.
Het vervaardigen van cocosmatten en lopers.

**Een schematische beschrijving inzake
de verwerking van
wollen - katoenen en koehaarvezels.**

WOL.

Wol wordt verkregen door het scheren van schapen.

Voor de productie van wol worden er in diverse streken van ons land een aantal schapen – rassen gefokt. Ook uit landen als: Australië; Nieuw - Zeeland; Noord en Zuid Amerika en Engeland wordt dit materiaal in ons land ingevoerd.

Scheerwol is het product van levende schapen.

Blootwol van geslachte schapen.

Na het scheren wordt de wol:

Gesorteerd; indelen op kwaliteit.

Geopend; het openen der vliezen, waardoor het zand en vuil gemakkelijker te verwijderen is.

Gewassen;

Ontvet;

Gedroogd;

Smouten en wolven; ontwarren en losmaken der vezels.

Kaarden; dit heeft ten doel om:
De wolvezels verder los te maken en ze zo evenwijdig mogelijk te leggen, alsmede de wolvezels dusdanig te verdelen, dat men een zo regelmatig mogelijk voorgaren krijgt en daarmede ook een zo regelmatig mogelijk gesponnen garen.

Spinnen; het voorgaren de vereiste in ènddraaing te geven.

Spoelen; het garen op hulzen of pijpen brengen.

Twijnen; twee of meer gesponnen garens om elkaar draaien.

Weven; Het voortbrengen van producten door weefgetouwen.

KATOEN.

Dit product is afkomstig van de katoenplant; een èènjarige struik of heester van plus minus 1,50 meter hoogte.

De plant groeit in: Azië = Amerika = Afrika en Zuid – Europa.

De boom of struik geeft gele en rode bloemen en hoekige ronde zaden welke met katoenpluis bedekt zijn. Men plukt na de bloei alleen het pluis. (de Katoen.)

Aan de pluis zitten nog zaden welke eerst verwijderd moeten worden.

Vervolgens wordt de katoen in balen geperst en verscheept.

Bij aankomst worden de balen geopend en de katoen uitgespreid in rustkamers waar het enige tijd blijft liggen. Dit heeft tot doel om de oorspronkelijke elasticiteit, welke door het persen in balen verloren is gegaan, weer terug te krijgen..

Na enige tijd gaat de katoenmassa naar de “ opener – installatie “ voor het uit elkaar halen van de pluis en te zuiveren van ongerechtigheden.

Door een aantal bewerkingen van de katoen ontstaat een gelijkmatig vlies.

Een volgende bewerking is het kaarden, waardoor de vezels naast elkaar in de lengte komen. Vanaf de kaardmachine loopt het vlies naar een trechter waar het wordt samengedrukt tot een lont.

Meerdere van deze lonten worden samengevoegd voor een verdere bewerking in de rek en verdeelstoel om vervolgens de voorspinmachine te passeren.

Het nu ontstane losgedraaide voorgaren gaat voor verdere bewerking naar de ringspin – machine.

KOEHAAR.

Het koehaar moet een aantal bewerkingen ondergaan vooraleer het als tapijt de vloeren van de huizen kon sieren.

Helaas is er uit deze periode weinig bewaard gebleven. Noch op het gebied van de daartoe gebruikte werktuigen, noch op welke wijze deze bewerkingen door de arbeidsters en arbeiders werden uitgevoerd.

Ondanks alle naspeuringen en persoonlijke contacten ben ik er niet in geslaagd een sluitend geheel te verkrijgen

Toch heb ik geprobeerd om aan de hand van de verzamelde gegevens welke afkomstig zijn van facturen en gevoerde correspondentie uit deze tapijtindustrie alsmede de aantekeningen uit geraadpleegde archieven en boeken mijn visie op de verschillende bewerkingen van dit proces te geven.

Wel voeg ik er onmiddellijk aan toe: zonder te pretenderen, dat deze juist en compleet is.

Voor een andere mening daaromtrent, op - en aanmerkingen, sta ik altijd open.

De eerste bewerking moet bestaan hebben uit het scheiden van het haar van de huiden.

Een handeling welke als regel door de looier werd gedaan door middel van kalk = water

Een volgende handeling moet het wassen en ontvetten van de haarmassa zijn geweest.

Zou deze bewerking inderdaad tot het proces behoren, dan is het toch vreemd, dat hij nergens ter sprake komt. Het meest voor de hand liggende zou daarom kunnen zijn, dat dit eveneens door de betreffende leerlooier werd gedaan. Ook een gespecialiseerd bedrijf, dat deze bewerkingen uitvoerde in opdracht van de leerlooierij alvorens het koehaar verkocht werd, behoort tot de mogelijkheden.

Zij, die dit product opkochten voor verdere bewerkingen, waren soms tapijtfabrikanten, soms waren het ook handelaren, die tapijtgoed in hun assortiment hadden. De eerst genoemde verrichtten de verdere bewerkingen in eigen beheer; de tweede groep besteedden ze elders uit. Een duidelijke scheidslijn tussen deze twee is niet altijd aanwezig.

Al of niet in eigen beheer, al dit koehaar zal toch dezelfde bewerkingen hebben moeten ondergaan.

Op de speciale spinnerijen van o.m. Vught = Schijndel = Woensel = St. Michielsgestel werd het haar in zakken aangevoerd per bodediensten.

Het gewicht van de inhoud was variabel: 30 = 50 pond

Op de vrachtbrieven of het begeleidend schrijven werd alleen melding gemaakt van het aantal zakken en het gewicht per zak. Soms werd in een extra schrijven ook de inhoud nader omschreven.

Goed Bruin Haar. Mooi Vughts Wit Haar. Het Haar is Gemolen.

Dit laatste zou er op kunnen duiden, dat dit haar door de molen al gezuiverd is.

Na het openen der zakken zal het merendeel van het aangevoerde haar nog zo geklit zijn geweest, dat het eerst ontward en gezuiverd moest worden. Dit was hoofdzakelijk het werk van de dikwijls zeer jonge kinderen welke te werk gesteld waren op deze koehaar - spinnerijen. Dit ontwarren en zuiveren was niet alleen een zwaar werk, maar ook vies en stoffig.

In latere tijden - rond 1860 – werd dit werk voor een deel overgenomen door een hiervoor ontworpen molen. Deze molen werd naast zijn eigen naam “ *de kaardmolen* “ ook wel aangeduid met de “ *de wolf* “ of “ *den duivel* “

Het werk voor de jongens in de Koehaar – Spinnerijen werd hierdoor niet alleen minder zwaar, maar ook (iets) gezonder. De molen was namelijk zodanig geconstrueerd, dat het stof afkomstig van het ontwarren der vezelmassa veel minder in zo'n spinhuis doordrong. Nadat de haarmassa was ontward begon men met het kaarden.

Deze bewerking had enerzijds ten doel het koehaar nog verder te ontwarren, anderzijds de vezels niet alleen zo evenwijdig mogelijk te leggen maar ook zo gelijkmatig mogelijk te verdelen. Dit alles met het oog op het spinnen van het garen.

De genoemde bewerking werd uitgevoerd met kaardkammen, een soort plankjes, welke voorzien waren van metalen pennetjes. Door dit kaardproces ontstond er een gelijkmatig vlies van dit koehaar, waaruit dan het garen gesponnen kon worden.

Een bekende leverancier van deze kaardkammen was de Firma Wed. P. van Dun uit Tilburg. Deze leverde in 1851 genoemde kammen voor f. 0,70 per paar en kocht de oude plankjes weer voor 10 cents terug.

Met de nu volgende bewerking zijn we aangekomen bij het spinnen

De schrijver van dit artikel heeft inzake de hiervoor ingewonnen informatie over genoemde werkzaamheden nogal wat mensen ontmoet, die hierover zo hun twijfels hadden.

Ik had het genoeg hierover in contact te komen met de heer *B. M. Veen* een bekende naam binnen de Hilversumse Tapijtwereld.

Ook hem leek het vrijwel onmogelijk garen te spinnen van deze vezels. Het koehaar, zoals we het nu kennen, is te kort = 1,5 – 5 cm = bovendien te stug en te glad om dit met succes te bewerken zonder een bijmenging van b.v. geitenhaar of wol.

Toch werden er in 1840 te Hilversum door de voorvaders van de heer *Veen* al koehaar - karpotten vervaardigd.

Waarom was het toen wel mogelijk en nu niet ?

Het meest voor de hand liggende antwoord hierop is, dat men toen de beschikking had over een langere, gekroesde vezel, afkomstig van een ander ras koeien.

Op zoek naar gegevens hieromtrent bleek, dat er rond 1866 naast het inlands product ook koehaar geïmporteerd werd uit Noord – Duitsland; Denemarken en Engeland. In latere tijden - rond 1900 - kwamen daar Siberië en enkele Aziatische landen bij.

Interessant zijn de gegevens uit dit familie – archief, welke er op duiden, dat deze garens toen al in eigen bedrijf geverfd werden en wel in de kleuren: *grijs = rood = bruin = zwart = wit*.

Een ander gegeven, dat hieruit naar voren kwam, was, dat bij het opstellen van rapporten voor jaarrekeningen c/q testamenten er nimmer melding werd gemaakt van deze haarsoort.

Dit in tegenstelling tot andere haarsoorten zoals: kameel, geiten en paardenhaar.

Dit zou een bevestiging kunnen zijn, dat koehaar van weinig betekenis was, zowel in kwalitatieve als in financiële zin.

We hebben de vraag of er vroeger gewerkt werd met een ander soort koehaar, voorgelegd aan het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem.

Wij ontvingen van hen de zeer interessante gegevens, welke in het jaar 1769 opgetekend waren door *Le Franq van Berkhey* in zijn boek “de Natuurlijke Historie van Holland.” “ We citeren:

HET RUNDVEE

De verschillende kleuren van dit vee hebben een invloed op de haarvlok; het rood haar is het langste, het ruigste en enigszins vlokkig.

Bij sommige koeien en ossenrassen groeit het zeer ruig langs de nok, nek, hals en schoft.

Bij andere rassen groeit het in langere vorm onder de kin en langs de hals.

Deze laatste soort heeft de gehele huid met langer haar bezet, dat zich golvend en ruig op het lijf vleit.

We mogen hieruit afleiden, dat dit de nakomelingen zijn van het natuurlijke Duitse ras, dat van de woudossen of wilde Duitse ossen is overgebleven.

Momenteel worden deze nog aangetroffen in Duitsland, Polen en Hongarije.

Het is dit haar, dat zich ideaal leent om er kleden van te weven.

De kunst om koehaar tot een grote lengte te spinnen heeft men hier in Holland pas in de 18^e eeuw uitgevonden.

In de stad Leijden is de zoon van *Jan Lazaar* in 1769 zover gevorderd, dat hij thans gangkleden en een zeker soort van karpetten van dit koehaar kan maken tot zulk een lengte als men wenst. Eveneens maakt hij kamerkleden met verschillende strepen. Nog ruimer zijn de mogelijkheden als het met een zeker soort wol geplamoest wordt.

Het koehaar wordt ook gemengd, weliswaar zeer sporadisch, met:

kort Menschenhaar, dat niet tot paruken kan dienen en door de Fabrikeurs van koehaarkleden overal bij de Haarsnijders wordt opgekocht.

Het zwarte koehaar is doorgaans korter en gladder en beslist niet zo grof en wollig als het rode haar.

Het korter worden van het haar wordt mede veroorzaakt door het fokken met andere rassen en de invloed van: *ons klimaat en de malsche weide waardoor zwartharige koeyen het fijnste en vaste vleesch hebben.*

Einde citaat.

Na deze uitgebreide toelichting kunnen de spinsters, nu het haar geeraard is, met hun werk beginnen.

Over de wijze waarop dit spinnen plaats vond hebben we nog contact gezocht met een oud medewerker van een weverij. Niet alleen hij had zijn sporen verdiend in de textielbranche, maar ook zijn vader en grootvader. In hun *achterhuis* stond het getouw waarop vader en grootvader *Baai* weefden.

Hij is van mening dat, evenals in de wolindustrie, ook in de koehaar - industrie het geeraard vlies in reepjes werd gescheurd waarna het door de spinsters verder bewerkt werd tot een draad. Deze repen moesten beslist niet geknipt worden met een schaar. Daardoor konden de vezels verknipt worden tot zulke kleine afmetingen, dat het niet meer te verwerken was tot een draad.

Van sommige spinnerijen hebben we de inventaris beschrijvingen doorgenomen.

We hebben er samen over zitten dubben wat de functie was van de beschreven werktuigen.

Sommige hebben we kunnen verklaren, andere niet, of hebben onze twijfels.

Zo konden we *een rad met 10 schijven* geen andere taak toebedelen, dan bestemd voor het opwinden van de gescheurde reepjes uit het vlies.

Omtrent het bovenstaande werd nog een andere werkwijze naar voren gebracht.

Op de inventarislijsten komen ook regelmatig kaardenbakjes voor. Het kan zijn, dat hierin het geeraard vlies – of een deel ervan – werd geborgen. De spinsters namen deze bakjes mee naar het spinnewiel, om van daaruit, door het scheuren van reepjes uit dit vlies voor een regelmatige aanvoer te zorgen bij hun spinwerk.

Aan de hand van dezelfde inventarislijsten konden we nagaan, dat in sommige spinhuizen het garen zowel gesponnen als getwijnd werd.

De enkelvoudige draad, die gesponnen werd was immers niet sterk genoeg voor de verdere bewerkingen in het weefproces. Daarvoor moest het garen getwijnd worden.

Twee of meer enkelvoudige garens werden in *èèngedraaid*, zodat er een voldoende stevige draad ontstond voor het product, dat er van geweven zou worden. De getwijnde draad werd op een haspel tot een streng gewonden.

In overleg tussen de Directie van een spinhuis en de opdrachtgever kon bepaald worden het aantal omslagen en het gewicht van een dergelijke streng.

Zo bepaalde de Firma van Alphen uit Breda in het jaar 1851, dat de aan hem geleverde strengen een gewicht moesten hebben van: *500 gram en 132 omslagen*.

De omtrek van de gebruikte haspel moest zijn *èèn honderd vijf en zeventig Nederlandse duimen*.

Een geleverde partij strengen werd zeer nauwkeurig gecontroleerd op gewicht en omslagen.

Voor de Firma Roovers uit 's-Hertogenbosch en van Alphen uit Breda lagen nogal eens overhoop met de spinnerijen.

Beiden verminderden dan het eindbedrag van de gezonden nota's en adviseerden de Directie van het Spinhuis dit ook te doen op het loon van de hiervoor verantwoordelijke spinsters.

Opvallend is nog, dat het spinhuis te Vught (en waarschijnlijk ook Schijndel en Sint - Michielsgestel) nooit geen vrachtkosten voor zijn rekening nam. Dit in tegenstelling tot het Spinhuis te Woensel dat alle vrachtkosten betaalde.

Het verven van de strengen gebeurde door de tapijfabrikanten.

Dit vond plaats door middel van grote verfbakken welke geplaatst waren op fornuizen welke gestookt werden.

Na het spoelen en het drogen van deze strengen werd het garen in kruisspoelvorm op houten rollen gewikkeld en kon het weefgetouw in gereedheid worden gebracht voor de vervaardiging van koehaartapijten, karpotten en lopers.

De hier beschreven bewerkingen van de genoemde vezels dateren uit de periode toen deze een belangrijke plaats innamen binnen de Nederlandse textielindustrie.

De ontwikkelingen staan echter niet stil. Noch in de toepassing, noch in de verwerking van deze vezels.

Wol en katoen hebben door de opkomst van de synthetische vezels veel van hun terrein prijs moeten geven.

Koehaar behoort al geruime tot het verleden, althans dat meende ik.

Tot mijn verbazing ontdekte ik, dat het bedrijf *Tapisserie en Damastweverij* te Tilburg in staat is om versleten en gehavende koehaar - kleden op authentieke wijze na te maken in hun weverij.

Het garen hiervoor = afkomstig van de firma *Klippans* uit Zweden = is een menging van wol versterkt met koehaar.

DE TAPIJTHANDEL IN 's-HERTOGENBOSCH.

Een verzameling van gegevens, bijeengebracht uit dag- en vakbladen, tijdschriften, jubileumuitgaven, enz.

We willen de verzamelde gegevens omtrent dit onderwerp niet aan onze lezers onthouden. We hebben daarom onderstaand artikeltje samen gesteld over de handel en wandel van de tapijtbranche in 's-Hertogenbosch. Echter wel in de ruimste zin van het woord.

We beginnen met een tweetal advertenties welke wij aantreffen in de editie van het:

Dagblad voor Noord – Brabant.

Beiden handelen over de aankoop van grondstoffen door de: *Kommissie van Administratie over de Gevangenen in 's-Hertogenbosch* ten behoeve van passende arbeid der gevangenen.

We kunnen ons voorstellen, gezien de gevraagde hoeveelheden, dat de volksmond inzake het tuchthuis sprak van het *SPINHUIS*.

16 maart 1824.

5600 Nederlandsche ponden korte gewassche scheerwol.

2000 ponden Vriesche, Noord – Hollandsche of Groningsche kloeke scheerwol.

500 Nederlandsche ponden kammeling.

8 februari 1825.

18.300 Nederlandsche ponden kort gewassche Drentsche wol.

7.500 Nederlandsche ponden kort gewassche scheer of blootwol.

5.700 Nederlandsche ponden zwarte naturel wol.

In hoeverre de concurrentie van het Bossche Gevangenhuis van invloed is geweest op de plaatsing van onderstaande advertentie weten we niet maar het zou mogelijk zijn.

Dagblad van de Provincie Noord – Brabant.

Dinsdag 16 January 1826.

Eerstdaags wordt er een openbare verkoping gehouden in 's-Hertogenbosch van een katoenspinnerij.

Het is opvallend, dat na 1835 dergelijke advertenties tot levering van grondstoffen aan de commissie van het gevangeniswezen niet meer voorkomen. Mogelijk het gevolg van een ander beleid in deze. We vonden nog wel een voorstel van de Landsregering inzake arbeid van gevangenen (1851) Men zou zich moeten beperken tot:

- a. *Producten hoofdzakelijk bestaande uit ruwe en witte linnen en katoenen stoffen*
- b. *Kleer - en schoenmakerswerk ten dienste van Oorlog en Marine*
- c. *Algemene behoefte der Dienst der Gevangenen*

Ook de plaatselijke woninginrichters maken op gezette tijden gebruik van de advertentiepagina in onze plaatselijke krant.

Een viertal van deze advertenties laten we de revue passeren, waarbij we het volgende nog opmerken:

De 1^e advertentie is afkomstig van een behanger welke kennelijk ook een mattenmakerij exploiteert.

De 2^e advertentie hebben we genomen vanwege het verschijnsel - en in de daarop volgende jaren gebeurt dat meer en meer - dat de fabrikant niet alleen zelf reclame maakt voor zijn producten, maar tevens de plaatselijke detaillist noemt waar deze artikelen te koop zijn.

De 3^e advertentie leert ons, dat er toen ook al stuntzaken waren.

De 4^e advertentie is van G.J. Scheefhals. In 1866 was hij nog eigenaar van een tapijtfabriek in onze stad. Uit deze advertentie blijkt, dat hij nu zijn artikelen van elders betreft.

Provinciaal Dagblad 25 maart 1828.

J.A. Schoenmakers.

Mr. Kamerbeheerster gevestigd te 's-Hertogenbosch.

MAAKT en VERKOOPT:

Gladde blokjes matten.

Biezen matten.

Spaansche en Haaren voetmatten.

Provinciaal Dagblad Jaargang 1870.

De Fabrikant Stern en Co.

Bericht het volgende:

De van touw geweven trap en ganglopers, tapijten, matten zijn in verschillende dessins te bekomen te 's-Hertogenbosch bij J. H. HOSANG.

Provinciaal Noordbrabantsche Courant 27 April 1871.

Italie Goudstikker aan de Kerkstraat te 's-Hertogenbosch bericht:

Ontvangen te hebben eene aanzienlijke partij Looper en Tapijtgoed benevens Karpetten voor buitengewoon goedkope prijzen.

Wel 37 percent beneden de gewone prijzen.

Provinciaal Noordbrabantsche Courant 28 februari 1871.

Tapijtfabriek G.J. Scheefhals te 's-Hertogenbosch.

Zo juist ontvangen een grote partij zeer voordelig ingekochte koehaar tapijten en karpetten.

Deze worden tegen fabrieksprijzen verkocht.

De volgende twee advertenties spreken voor zich.

Provinciaal Noordbrabantsche Courant 28 februari 1871.

Waarschuwing van de Redactie aan haar Lezers:

Er lopen in onze stad mannen rond met stalen van linnen, manufacturen, tapijten, die zij aan voorbeeldig lage prijzen aanbieden en waarop de niets vermoedende burger alsdan gretig zijn bestelling doet, die nimmer uitgevoerd worde.

MEN ZIJ DUS OP ZIJN HOEDE !!!

Provinciaal Dagblad voor Noord – Brabant 2 december 1870.

Alle koek uit Deventer is nog geen Deventer koek.

De Deventer tapijtfabriek Maurits Prins deelt mede:

dat hij door de heer W.F. Kronenberg, Directeur van de Koninklijke Tapijtfabriek te Deventer in herhaalde annonces wordt benadeeld en in een verkeerd daglicht wordt gesteld. Hij hoopt toch op een goede begunstiging van de Heeren winkeliers.

Voor zover bekend zijn er nimmer meer tapijtfabrieken gevestigd geweest in onze stad.

Wel zijn de producten uit koehaar vervaardigd nog lang in de handel geweest.

We hebben nagekeken de:

Provinciaal Noordbrabantsche en 's-Hertogenbossche Courant 12 maart 1921.

VROOM en DREESMANN.

Koehaarkarpetten'

Rood met zwart en gekleurde strepen.

Maat 200 x 300 cm

f. 6,90.

MÖLLER en SCHRÖDER.

Hinthamerstraat 56 - 58 - 60.

Speciale aanbieding Koehaar karpetten in de maat 200 x 300 cm voor f. 4,75

MAGAZIJN de KROON.

Nu in de aanbieding Koehaar karpetten in de maat 200 x 300 cm voor de speciale prijs van f. 3,98.

Het koehaar werd tot rond de 2^e wereldoorlog ook nog gebruikt = al of niet versponnen met andere garens = voor reis en paardendeckens.

Als vulmateriaal in de meubel stoffeerderijen werd het ook toegepast. Dit was echter niet altijd even succesvol. Het had de neiging tot vervilten waardoor het toch minder geschikt bleek voor dit doel.

Bij de opvolger van het koehaar karpert, dat in ons land vervaardigd werd onder de naam: *Holtap – Karpetten*, werden de hiervoor gebruikte garens wel vermengd om een verschil in prijsklasse en kwaliteit te krijgen.

In tegenstelling tot de tapijtfabricage zijn er in onze stad nog lange tijd sociale werkplaatsen geweest waar o.m. matten en lopers vervaardigd werden. Eèn ervan was de werkplaats van het *Psychiatrisch Ziekenhuis Reinier van Arkel aan de Windmolenbergstraat*.

Uit het jubileumboek van deze instelling (1930) citeren we:

De matten vlechterij en tapijtweverij zijn ondergebracht in een groot nieuw gebouw, dat als werkplaats te vergelijken is met een moderne fabriek. Er werken een 50 tal patiënten; zij ontvangen voor dit werk een beloning en hebben bepaalde faciliteiten (roken van sigaren)

De netto opbrengst van deze werktherapie is bestemd voor de Stille Armen van 's-Hertogenbosch.

De benodigde garens worden in eigen atelier geverfd.

Standaard artikelen zijn:

Fijn geweven manilla lopers.

Cocos lopers.

Stapel matten.

Corridor matten.

Een werkplaats eveneens op sociale grondslag was die van de: *Stichting Blindenzorg (BLIZO) te Engelen.*

In 1947 begonnen en oorspronkelijk gevestigd te Velp bij Grave, verhuisde men rond 1950 naar Engelen.

Naast andere producten vervaardigde men ook matten en wel: Japan; Corridor en Ruige.

Toen in 1970 het bedrijf verplaatst werd naar de gebouwen van het voormalige missie - klooster Sparrendaal te Vught heeft men de fabricage van de matten noodgedwongen moeten staken. De vloeren van dit klooster bleken niet berekend op deze zware machines.

Op de werkplaatsen van de *Dienst voor Sociale Zaken te 's-Hertogenbosch* was in de periode 24 januari 1955 - 6 augustus 1956 gehuisvest een “tapijtknoperij.” Gebrek aan voldoende opdrachten was de oorzaak van dit kortstondig bestaan.

In onze stad waren ook geruime tijd gevestigd een aantal Groothandelaren in Tapijten.
We noemen:

J.P. Wyers uit Amsterdam.

Gebroeders Boers uit Veenendaal.

Firma Wed. I. de Winter.

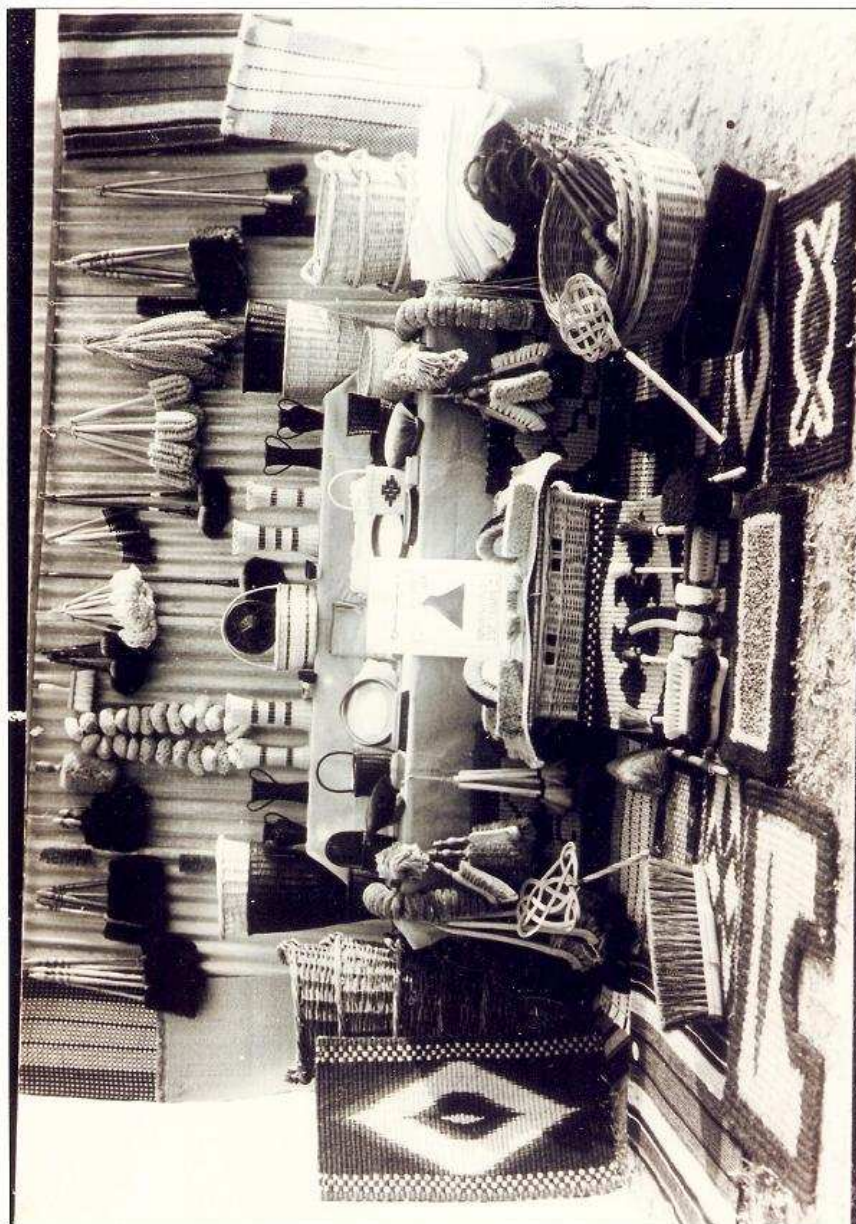
A. Mommersteeg.

Tot slot zijn er dan de woninginrichters.

En ook in onze stad in een dergelijk aantal, dat we echt niet met een kaarsje in de hand op zoek moeten.

Zij presenteren een tapijtcollectie samengesteld uit alle combinaties van kleuren en kwaliteiten.

1965: BLIZO te Engelen
Een presentatie van hun collectie

AANVULLENDE GEGEVENS INZAKE

DE TAPIJTINDUSTRIE.

In de door ons geraadpleegde boeken over het hier beschreven onderwerp vonden we nog een aantal gegevens, welke we onze lezers niet willen onthouden.

Staat van Fabrieken, Trafijken en Bedrijven welke op den eersten Januarij 1843 aanwezig waren in de Gemeente 's-Hertogenbosch.

Johannes Verhoeven.

Tapijtfabriek.

Klasse 13 a.

7 Volwassenen.

10.000 (vierkante) ellen Jaarproductie.

J. F. Vermeulen. (Firma Roovers en Comp.)

Tapijtfabriek.

Klasse 10 a.

12 Volwassenen.

4 Kinderen.

25.000 (vierkante) ellen Jaarproductie.

Prijslijst van Koehaartapijten in het jaar 1851.

Uitgebracht door de Firma van Alphen te Breda.

Kwaliteit 518.

Prijs f. 0,80 per oude el vierkant.

1^e kwaliteit.

Kwaliteit 942.

Prijs f. 0,70 per oude el vierkant.

Kleuren grijs en zwart.

Kwaliteit 942.

Prijs f. 0,80 per oude el vierkant.

Div. kleuren met linnengaren ketting.

Kwaliteit 911.

Prijs f. 0,90 per oude el vierkant.

Schots met een 3^e katoenen draad.

Indien Sajet garen als ketting wordt gebruikt in plaats van Linnen garen is de prijs van het eindproduct f. 0,05 hoger per oude el vierkant.

(Dit omdat zwart Linnen garen als ketting nimmer mooi zwart blijft; Sajet wel.)

Het laatste artikel inzake ons onderzoek naar Tapijfabrieken en Mattenmakerijen in 's-Hertogenbosch gaat over de :

Openbare verkoop door Notaris F.J.M. Rits te 's-Hertogenbosch op 9 mei 1836.

OMSCHRIJVING VAN HET TE VERKOOPENE:

Eene tapijten Fabrijk met erf, staande en gelegen op de Vughterdijk, binnen de stad 's-Hertogenbosch, eigendom van Volkert Dienus de Haan, Tapijten – Fabrikant.

waarin aanwezig:

Vier weefgetouwen voor Tapijten met de daarbij behorende Kammen, Rieten en Stempel, alsmede twee Schamels bij elk getouw.

Een weefgetouw voor Karpetten, hebbende een breedte binnenwerks van drie Ellen en vijf Palmen met Kam, Riet en vier Schamels.

Eene Scheerraam en eene Scheerrak met zestien ijzere spijlen.

Eene Windas met ijzere spaken en reep.

Eene Haarmolen met eiken Rad en daarbij behorende ijsers.

Tien eiken Droogspoelen met Pinnen en vijf en twintig pennen Droogstokken.

Drie ingemetselde koperen Verwketels waarvan twee met koperen kranen, voorts met van Engelsche brandsteen en gemetselde stookgaten en geslagene ijzere roosters.

Drie Schragen.

Eene paar Schalen en Balans.

Vier Waschmanden.

Eene Waschkuip.

Twee Rijsen (bezems ?), eene ijzere Bak, eene ijzere vuurschop, en pook.

Twee Emmers.

Twee Verwkuipen.

Twee Zeeften en eene ijzere Vijzel met Stamper.

Eene Koelbord.

Eene Dekbord.

Eene Bovenbord met ijzere Haken en Krammen.

Drie Katrollen boven de Verwketels met de benodigde heischtouwen.

Eene Pomp met looden buizen tot in de Dieze leidende.

Het geheel, nadat twee waschkaarsjes achtereenvolgende ontstoken zijnde, zijn dezelve uitgebrand, zonder dat door iemand is gehoogd of geslagen is geworden, gebracht op 4000 Nederlandsche guldens.

TOELICHTING OP HET ONDERZOEK.

Voor het verzamelen van de benodigde gegevens werden boeken geraadpleegd uit de Bibliotheken van:

Brabants Historisch Informatie Centrum.

Stadsarchief 's-Hertogenbosch.

Textielmuseum Tilburg.

Privé Collectie.

Streekarchief Aa en Dommel.

Contacten over dit onderwerp waren er onder meer met:

Technische Universiteit Eindhoven.

Rijksmuseum Amsterdam. (Textiel afdeling)

Heemkunde Kring te Schijndel.

Openlucht Museum te Arnhem.

Universiteit Brabant te Tilburg.